

Jarosław Matysiak

Działalność wydawnicza i księgarska Jana Jachowskiego w latach 1919-1952

Biblioteka 7 (16), 47-58

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA I KSIĘGARSKA JANA JACHOWSKIEGO W LATACH 1919–1952

Do grona osób szczególnie zasłużonych w poznańskim ruchu wydawniczym w okresie międzywojennym i w pierwszych latach po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej należał Jan Jachowski. Ten skromny i pracowity człowiek, syn ziemi wielkopolskiej, był pierwszoplanową postacią wśród poznańskich wydawców i księgarzy. Dwukrotnie: po pierwszej i drugiej wojnie uczestniczył w odbudowie wielkopolskiego rynku wydawniczego i księgarskiego, jako współzałożyciel bardzo ważnych placówek wydawniczych: „Księgarni Uniwersyteckiej” działającej w latach 1920–1939 i jej kontynuatorki – „Księgarni Akademickiej” działającej w latach 1945–1952.

Urodził się 13 grudnia 1891 roku w Jaktorowie (pow. Chodzież) jako syn pracownika gorzelnicy Wojciecha i Katarzyny z Gronowskich. Po przeniesieniu się rodziców około 1896 roku do Nowego Dworu uczęszczał do trzyklasowej szkoły niemieckiej we wsi Lipie. Przyszły wydawca i księgarz uzupełniał wiedzę, korzystając z biblioteki Towarzystwa Czytelni Ludowych, która znajdowała się u proboszcza w Jaktorowie – ks. Jana Kurocha. Przeczytane wówczas książki i systematyczna lektura polskiej prasy ukształtowały w nim pewność co do swoich dalszych losów. Tak o tym pisze w opublikowanych znacznie później pamiętnikach:

U proboszcza ks. Jana Kurocha w Jaktorowie znajdowała się biblioteka Towarzystwa Czytelni Ludowych, z której korzystałem, odkąd nauczyłem się czytać. W kilka lat przeczytałem wszystkie książki, więc proboszcz pożyczał mi swoje własne książki i pisma, m.in. „Biesiadę Literacką”. Równocześnie byłem pilnym czytelnikiem „Gazety Grudziądzkiej”. Gdy do sąsiedniej parafii przybył nowy młody proboszcz, zapalony społecznik, ks. Józef Duczmał, uprzedzony przez mego proboszcza, że wszystkie książki mu wyczytałem, zapytał czym chciałbym być? Odpowiedziałem bez namysłu – redaktorem! Dlaczego właśnie redaktorem? Powiedziałem mu, że czytuję „Gazetę Grudziądzką”, której wydawca Wiktor Kulerski, stale podaje ilość lat więzienia, na które skazywani są jego redaktorzy za patriotyczne artykuły. Uzbierało się tych lat dużo. Imponowało mi to bardzo. Moim marzeniem było, żeby być także redaktorem!

¹ J. Jachowski: *Wspomnienia poznańskiego księgarza i wydawcy*, Poznań 1959, s. 9–10.

W styczniu 1907 roku wyjechał do Ostrowa Wielkopolskiego, gdzie pracował w redakcji „Gazety Ostrowskiej”, a potem w księgarni i wypożyczalni książek Stefana Rowińskiego. Tam młody Jachowski przyswajał sobie abecadło księgarskie.

Jak odbywała się moja nauka księgarska w tym czasie? Nie miałem się od kogo uczyć. Puszczono mnie samopas za ladę i kazano sprzedawać książki, których nie znałem. [...] Z początku wielka trema, nieśmiałość i brak obycia z ludźmi miejskimi. Nikogo starszego czy fachowca, który by mi coś objaśnił czy pouczył. Byłem zdany na własny spryt czy intuicję. [...] Stefan Rowiński, którego pasją była praca społeczna, pozostawił mi zupełną swobodę w księgarni. Szybko się zaznajomiłem z techniką pracy księgarskiej. Zabrałem się do swoistej propagandy książki. Mając do dyspozycji drukarnię, drukowałem prospekty o każdej wybitniejszej nowości księgarskiej, podając autora, tytuł, spis treści i cenę – i rozsyłałem klientom. Miałem z tego bardzo dobre rezultaty. Na wydawaną wtenczas przez Księgarnię Altenberga we Lwowie „Sztukę Polską” zebrałem 52 abonentów, za co w dowód uznania, otrzymałem od wydawcy 1 egz. bezpłatnie jako nagrodę. Księgarnia pod moim dyktanckim kierownictwem rozwijała się świetnie i należała do najpoważniejszych na prowincji².

Po trzy i pół letnim pobycie w Ostrowie, w księgarni Rowińskiego, Jan Jachowski przeniósł się do Cieszyna, gdzie od 1 lipca 1910 roku do końca kwietnia 1911 roku był pomocnikiem księgarskim w księgarni „Stella” Mieczysława Czajkowskiego. Następnie przeniósł się do Lwowa. Tutaj od dnia 1 maja 1911 roku pracował w Księgarni Alfreda Altenberga w ekspedycji wydawnictw, na stanowisku kierownika ekspedycji.

Alfred Altenberg – wspomina Jachowski – znany wydawca i księgarz nie pytał o żadne świadectwa. Przydzielił mnie do ekspedycji wydawnictw. Wkrótce zostałem kierownikiem tego działu. Uposażenie 180 koron miesięcznie, praca od 8.00 rano do 8.00 wieczór, z 2-godzinną przerwą obiadową. Był to dla mnie wielki awans w tak młodych latach. Przy tym mogłem się tam dużo nauczyć, szczególnie w dziale wydawniczym, który prowadził Rudolf Wegner, przyszły założyciel Wydawnictwa Polskiego i wydawca Biblioteki Laureatów Nobla³.

W 1912 Jan Jachowski wydał drukiem pierwszą publikację. Był to poemat jego przyjaciela, Ignacego Kozińskiego *Pieśń o królu Warneńczyku*.

Podczas pobytu we Lwowie związał się ze stowarzyszeniem „Eleusis”, organizacją patriotyczno-religijną założoną w 1902 roku przez znanego filozofa Witolda Lutosławskiego. Działalność w stowarzyszeniu, do którego należeli m.in. twórcy harcerstwa polskiego: Andrzej Małkowski i Olga Drohonowska (jego przyszła żona), Tadeusz Strumiłło, Ignacy Koziński (autor hymnu harcerskiego: *Wszystko co nasze Polsce oddamy*), a także przyszli wielcy lumi-

² *Ibidem*, s. 12–13.

³ *Ibidem*, s. 18.

narze nauki polskiej: Stanisław Pigoń, Adam Wodiczko, Józef Kostrzewski, wywarło duży wpływ na jego osobowość.

Na początku 1914 r. zrezygnował z posady w księgarni Altenberga i – by uzupełnić swoje wykształcenie – zapisał się na kurs maturalny.

Po wybuchu I wojny światowej przeniósł się do Bukowiny Tatrzańskiej, gdzie przebywał od 4 września 1914 roku aż do 9 marca 1915 roku, kiedy został aresztowany i uwięziony w Nowym Targu jako podejrzany o sympatie prorosyjskie. Po około sześciotygodniowym pobycie w więzieniu (do dnia 12 kwietnia) został przekazany władzom niemieckim, które wcieliły Jachowskiego do armii. W lipcu 1915 roku został skierowany do Francji, w Argonny, gdzie po kilku tygodniach pobytu w okopach nabawił się tyfusu brzuszego. Po wyzdrowieniu, jako niezdolny do służby frontowej został odkomenderowany na kurs sanitarny do Nysy. Po ukończeniu kursu został przydzielony do szpitala wojskowego w Łodzi, gdzie pracował w kancelarii do końca wojny.

Po demobilizacji Jachowski wrócił do Poznania, gdzie od 1 grudnia 1918 podjął pracę w księgarni Mariana Niemierkiewicza przy placu Wilhelmińskim 3 (obecnie plac Wolności) jako sprzedawca. Jednocześnie czynnie zaangażował się w działalność patriotyczną. Wstąpił do Straży Ludowej, a następnie przeszedł jako kapral sanitarny do wielkopolskiej ochotniczej kompanii sanitarnej. Po jej zdemobilizowaniu wrócił do pracy w księgarni Niemierkiewicza i nawiązał współpracę z Sekcją Kulturalno-Oświatową Dowództwa Głównego Wojsk Wielkopolskich⁴.

W lipcu 1919 roku Marian Niemierkiewicz sprzedał księgarnię Ludwikowi Fiszerowi, właścicielowi wielkiej i znanej księgarni „E. Wende i Sp.” w Warszawie i Janowi Ignacemu Majewskiemu, założycielowi i dyrektorowi księgarni kolejowej „Ruch” w Warszawie.

Nowi nabywcy oddali mi kierownictwo księgarni, pozostawiając dużą swobodę działania. Postanowiłem z tego skorzystać i realizować moje plany wydawnicze. [...] Koniunktura w księgarstwie, po pierwszej wojnie światowej była fantastyczna. Kilkuletni zastój wydawniczy, brak książek, a z drugiej strony wielkie ich zapotrzebowanie dla tworzącego się szkolnictwa polskiego, dla akcji oświatowej w wojsku i eksport do Ameryki⁵.

Jachowski zachęcany obiecującymi perspektywami na polskim rynku wydawniczym i upoważniony do samodzielnego podejmowania wszelkich decyzji postanowił zmienić nieco profil księgarni i rozwinąć działalność wydawniczą kosztem działu sprzedaży. Jedną z pierwszych decyzji nowego kierownika była

⁴ J. Jachowski: *Wśród książek i ludzi pióra*, w: *Poznańskie wspominki z lat 1918–1939*, red. T. Kraszewskiego i T. Światały, Poznań 1973, s. 337–339.

⁵ J. Jachowski: *Wspomnienia...*, *op. cit.*, s. 26.

w 1920 roku zmiana siedziby firmy spowodowana przebudową dotychczas wynajmowanej posesji przez Kasę Oszczędności. Odtąd lokal mieścić się przy placu Wolności 5.

Niestety, okres hossy szybko się skończył. Chcąc rozszerzyć podstawy finansowe przedsiębiorstwa Jachowski zwrócił się do ówczesnego rektora Uniwersytetu Poznańskiego, Heliodora Świącickiego, z propozycją przystąpienia uniwersytetu i poszczególnych profesorów do spółki. W październiku 1921 roku zawarto umowę na „prowadzenie spółki księgarsko-wydawniczej w formie towarzystwa z ograniczoną poręką pod nazwą Fiszer i Majewski”.

W grupie udziałowców, obok Ludwika Fiszera, Jana Ignacego Majewskiego i Jana Jachowskiego, znaleźli się profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego: Antoni Peretiatkowicz, Edward Taylor, Heliodor Świącicki, Jan Sajdak, Jan Rutkowski, Alfred Ohanowicz, Bogdan Wasiutyński, Romuald Paczkowski, Bogdan Winiarski, Zygmunt Lisowski, Stefan Zaleski oraz profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisław Kutrzeba i syndyk Banku Spółek Zarobkowych w Poznaniu dr Jan Sławski. Kapitał zakładowy księgarni wynosił w 1921 roku 5 mln marek. Część udziałów wniesiona została gotówką, natomiast wkład rzeczowy (księgarnię) wnieśli Ludwik Fiszer i Jan Ignacy Majewski – obaj po 50%. Wartość księgarni łącznie z wyposażeniem, nakładami i prawami autorskimi wyceniona została (na dzień 1 lipca 1921) na 6 mln 300 tys. marek. Fiszer i Majewski zdecydowali się przejąć akcje wartości 3 mln 300 tys. marek. Resztę sumy pozostałej po uregulowaniu ich wkładu, a więc 3 mln marek – spółka miała spłacić gotówką.

Na czele przedsiębiorstwa stał tzw. zawiadowca, który podlegał (paragraf 6 statutu) Radzie Nadzorczej, obligatoryjne były dla niego również decyzje Zgromadzenia Wspólników. Pierwszym zawiadowcą został Jan Jachowski. W skład Rady Nadzorczej wchodziło czterech – wybieranych przez Zgromadzenie na okres trzech lat – członków. Dwa stałe miejsca w Radzie – jako główni udziałowcy – mieli Ludwik Fiszer i Jan Majewski, którzy wraz z Alfredem Ohanowiczem i Edwardem Taylorem stanowili Radę Nadzorczą podczas pierwszej kadencji⁶.

W styczniu 1922 roku Senat Uniwersytetu Poznańskiego postanowił nadać firmie tytuł „Księgarnia Uniwersytecka”. „W zamian za to Spółdzielnia uchwaliła, by wygospodarowaną dywidendę przeznaczyć na zakup podręczników, które corocznie bezpłatnie przekazywane będą wskazanemu wydziałowi”⁷.

⁶ P. Nowak: *Poznań jako ośrodek wydawniczy w dwudziestoleciu 1919–1939*, Poznań 1997, s. 129–130.

⁷ J. Jachowski: *Wspomnienia...*, *op. cit.*, s. 26.

W rok później nastąpiła przeprowadzka księgarni z placu Wolności do większego lokalu przy ulicy Gwarnej 19, który został zajęty 1 stycznia 1923 r.

Pomimo wsparcia udzielonego przez udziałowców i renomy, jaką cieszyła się firma na rynku wydawniczym, „Księgarnia Uniwersytecka” przeżywała coraz większe trudności, które nasiliły się po roku 1924, gdy w wyniku reformy walutowej, skończyła się dobra koniunktura dla książki. Bessa, jaka pojawiła się wówczas na rynku księgarskim sprawiła, że większość udziałowców brała pod uwagę możliwość wycofania swych udziałów. W 1925 roku Ludwik Fiszer zrezygnował ze swoich udziałów w firmie i w październiku tego roku sprzedał je Majewskiemu oraz Jachowskiemu. Zgromadzenie przez nich poważnej części udziałów odsuwało możliwość sprzedaży księgarni, tym bardziej, że dwaj wspólnicy postanowili odkupić resztę udziałów. Formalności związane z tą transakcją przeciągały się aż do połowy 1929 r. W czerwcu tego roku ze spółki wystąpił także Ignacy Majewski i Jan Jachowski stał się pełnoprawnym właścicielem firmy.

Porozumienie przewidywało również zmianę dotychczasowej nazwy firmy. Do 1 lipca 1929 roku Jan Jachowski zobowiązał się zmienić jej brzmienie tak, by w jej nazwie nie występowało nazwisko Majewski. Ten ostatni wyraził jednak zgodę na używanie do 1 lipca 1930 roku jej dawnej formy: Fiszer i Majewski. Na początku lipca 1929 roku Jachowski mógł już poinformować o zmianie nazwy przedsiębiorstwa na „Jan Jachowski. Księgarnia Uniwersytecka Sp. z o.o. (dawniej Fiszer i Majewski)”.

Wraz z udziałami przejął, niestety, również wszelkie zobowiązania, które razem z problemami związanymi ze zmianą statusu spółki powodowały olbrzymie trudności finansowe. Na początku 1930 roku firma znalazła się na skraju bankructwa. Nowy właściciel nie był już w stanie spłacić listy wierzycieli, a lokal został przejęty i opieczętowany przez urząd skarbowy.

I gdy wydawało się, że już nie ma ratunku, w sukurs przyszedł Fundusz Kultury Narodowej przy Radzie Ministrów, który przyznał subwencję w wysokości 10 000 złotych. „Wystarczyło to, by stanąć na nogach. Długi i podatki popłacałem, nabrałem tchu i oddechu do dalszych wysiłków”⁸. W roku 1932 – aby ograniczyć koszty – Jachowski zmienił siedzibę księgarni, którą przeniósł na ulicę Kantaka 8/9 oraz zredukował personel do trzech osób.

Ambicją Jana Jachowskiego od samego początku pracy księgarsko-wydawniczej było wydawanie dzieł ambitnych, nietuzinkowych. Na tym polu odegrał prekursorską rolę, urzeczywistniając zamierzenia edytorskie w skali, która zniechęcała ryzykiem nawet takich potentatów na naszym rynku wydawniczym, jak „Księgarnia św. Wojciecha”.

⁸ *Ibidem*, s. 42–43.

Działalność wydawniczą rozpoczął w 1920 roku serią wydawniczą: *Biblioteka Arcydział Literatury* pod redakcją i z komentarzami Stanisława Pigonia. Następne pozycje to m.in. *O Życiu duchowym* Adama Mickiewicza (1922), *Ojciec nasz* Augusta Cieszkowskiego (t. 1–3, 1922–1923), *Zarys gospodarczych dziejów Polski w czasach przedrozbiorowych* Jana Rutkowskiego (1923), *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych* Józefa Kostrzewskiego (1923), *Życiorys własny* Władysława Berkana (1924), *Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce* (t. 1–5, 1923–1927), pod redakcją Antoniego Peretiatkowicza, *Wiadomości z botaniki* Władysława Kudelki (1928) oraz seria wydawnicza *Pisma Ojców Kościoła* pod redakcją prof. dr Jana Sajdaka, która była jednym z najważniejszych osiągnięć edytorskich Jachowskiego w ciągu całego okresu działalności wydawniczej.

Pomysł wydania *Pism Ojców Kościoła* narodził się podczas praktyki w księgarni Stefana Rowińskiego w Ostrowie Wielkopolskim.

Ówczesny wikariusz w Ostrowie ks. Arkadiusz Lisiecki, przyszły biskup śląski, zamówił w księgarni jeden z tomów *Bibliothek der Kirchenväter*, wydany w Monachium. Pozazdrościłem Niemcom tego wydawnictwa. Wręczając ks. Lisieckiemu zamówiony tom, powiedziałem, że cieszyłbym się, gdyby i Polacy mieli polski przekład pism Ojców Kościoła. Nie wiedziałem wtedy, że ks. Lisiecki już je tłumaczy, a ja będę jego wydawcą⁹.

Po kilku latach Jachowski, będąc już kierownikiem księgarni w Poznaniu, spotkał dawnego wikariusza.

Po przywitaniu się i zwykłych pytaniach co porabiam itd. opowiadam o moim obecnym zajęciu, które daje mi możliwość zrealizowania wydawnictwa *Pism Ojców Kościoła* [...]. Ogromnie go to ucieszyło, ma bowiem przetłumaczone trzy dzieła patrystyczne, lecz nie znajduje wydawcy. Spotkanie więc obopólnie owocne. Podałem plan działania, mianowicie, że proponuję [...], specjalistę w patrystyce greckiej, prof. dr Janowi Sajdakowi w Poznaniu naczelną redakcję, poza tym powinien powstać komitet redakcyjny, do którego weszliby najpoważniejsi teolodzy i filologowie¹⁰.

W lutym 1923 roku odbyło się zebranie w Seminarium Filologii Klasycznej Uniwersytetu Poznańskiego. „Przybyło około 100 osób. Przewodniczył ks. Stanisław Okoniewski z Kościelca, przyszły biskup chełmiński. Referat wstępny wygłosił prof. Sajdak, program wydawnictwa przedstawił ks. Lisiecki, a niżej podpisany omówił sprawę sfinansowania przedsięwzięcia. Wybrano komitet redakcyjny w składzie: prof. Jan Sajdak, ks. Arkadiusz Lisiecki, ks. Stanisław

⁹ J. Jachowski: *W 50 rocznicę poznańskich „Pism Ojców Kościoła”*, w: „Tygodnik Powszechny” nr 50 (135) 1974.

¹⁰ J. Jachowski: *Wspomnienia...*, op. cit., s. 28.

Okoniewski i Jan Jachowski¹¹. Jeden z uczestników spotkania, ks. Stanisław Adamski miał jednak wątpliwości, czy Jachowski poradzi sobie z edycją *Pism Ojców Kościoła*:

Gdy się zebrani rozchodzili ks. Stanisław Adamski powiedział niby do siebie, ale tak by inni słyszeli: słomiany ogień młodego człowieka. Po pierwszym tomie skończy się cała impreza. [...] Gdy po kilku latach wyszło 5 tomów POK, spotkałem się znów z ks. Adamskim na konsekracji biskupa Lisieckiego w Gnieźnie. W czasie obiadu przywitał się ze mną i pogratulował sukcesu wydawniczego¹².

W dniu 15 listopada 1923 ukazał się pierwszy tom, w którym znalazły się *Pisma Ojców Apostolskich* w tłumaczeniu ks. Arkadiusza Lisieckiego, w kilka miesięcy tom drugi, potem w odstępach rocznych dalsze tomy. Ogółem do 1939 r. wydano 21 tomów *Pism Ojców Kościoła*.

Gwoli ścisłości trzeba dodać, że myśl wydania podobnego opracowania (ale tylko dzieł kaznodziejskich) planowała także Sekcja Homiletyczno-Patrolologiczna, która zebrała się w ramach II Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Polsce odbywającego się latem 1923 roku w Lublinie. Na konferencji, jaka odbyła się w dniu 3 stycznia 1924 roku w Poznaniu, doszło do połączenia obydwu komitetów: poznańskiego i lubelskiego, pod naczelną redakcją prof. Sajdaka. W skład poszerzonego komitetu redakcyjnego weszli m.in. ks. prof. dr Władysław Grzelak z Krakowa, prof. dr Seweryn Hammer z Poznania, ks. prof. dr Aleksy Klawek ze Lwowa, ks. dr Teofil Długosz ze Lwowa, ks. prof. Zygmunt Pilch z Kielc, ks. prof. A. Sobczyński z Kielc, ks. prof. dr Bolesław Wilanowski z Wilna¹³.

Po przezwyciężeniu trudności finansowych i lokalowych Jachowski wznowił działalność wydawniczą. Do wybuchu II wojny światowej wydał m.in. *Życiorys własny robotnika* Jakuba Wojciechowskiego (1930) w opracowaniu Józefa Chałasińskiego, *Sztukę ludową na Kaszubach* Bożeny Stelmachowskiej (1937), *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, t. 1: *Organizacja Państwa* Zdzisława Kaczmarczyka (1939), pierwszy rocznik „Przeglądu Wielkopolskiego” (1939) pod red. Józefa Krasonia oraz dwa tomy serii pn. *Pisarze ascetyczno-mistyczni Polski* pod redakcją Karola Górskiego (t. 1, 1937, t. 2, 1939). Do 1939 roku nakładem „Księgarni Uniwersyteckiej” ukazały się 242 pozycje o łącznej objętości ponad 4 827 arkuszy druku.

¹¹ J. Jachowski: *W 50 rocznicę...*, *op. cit.*

¹² *Ibidem.*

¹³ Zob. ks. Nikodem Cieszyński, „Roczniki Katolickie”, R. II, Poznań 1924, s. 572; „Przegląd Homiletyczny”, R. II, Kielce 1924, s. 74; J. Ujda: *Pisma Ojców Kościoła w języku polskim*, „Tygodnik Powszechny” nr 29 (495) 1958.

Po wybuchu wojny Jachowski przedostał się do Warszawy, skąd po zajęciu miasta przez Niemców wrócił do Poznania. Po kilku miesiącach, 19 marca 1940 roku „Księgarnia Uniwersytecka” została zlikwidowana, a miesiąc później hitlerowcy wywieźli księgozbiór na przemiał do fabryki papieru w Czerwonaku pod Poznaniem. Część książek trafiła wówczas do magazynu Biblioteki Uniwersyteckiej. Selekcji dokonał niemiecki dyrektor biblioteki – Alfred Lattermann, który zdecydował się zachować po 3 egzemplarze dzieł religijnych, po 60 egzemplarzy z piśmiennictwa naukowego oraz cały nakład „Przeglądu Wielkopolskiego” nr 1–9 z 1939 r. Publikacje te umieścił w Bibliotece, gdzie przetrwały całą wojnę, a następnie zostały zwrócone Jachowskiemu. Wartość katalogowa skonfiskowanych książek wynosiła ponad 140 000 ówczesnych złotych.

W połowie maja 1940 roku wyjechał do Generalnej Guberni, gdzie zamieszkał w Białaczowie, w powiecie opatowskim u działacza społecznego i politycznego Teodora Kozubskiego, członka Filareckiego Związku Elsów. Do 1942 roku pracował jako tłumacz w gminie, a także udzielał lekcji języka niemieckiego. Następnie przeniósł się do Krakowa, gdzie od 1942 roku, aż do opuszczenia miasta przez Niemców (19 stycznia 1945 r.), pracował w niemieckiej księgarni Alfreda Fritzsche.

Od drugiej połowy stycznia do końca lutego 1945 r. Jan Jachowski był pracownikiem „Księgarni Gebethnera i Wolffa” w Krakowie, która zarządzeniem PKWN z dnia 23 stycznia 1945 r. przejęła księgarnię Alfreda Fritzsche.

1 marca 1945 roku wrócił do Poznania i aktywnie włączył się w odbudowę poznańskiego rynku księgarskiego. Był pomysłodawcą i jednym ze współzałożycieli spółdzielni wydawniczej, która miała na celu wydawanie prac naukowych, prowadzenie księgarni i antykwariatu naukowego. W maju 1945 roku odbyło się zebranie konstytucyjne członków założycieli – przedstawiciele poznańskiego środowiska naukowego. Obecni byli m.in. profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego: Janusz Deresiewicz, Jan Dobrowolski, Zdzisław Grot, Józef Kostrzewski, Jan Sajdak, Adam Skałkowski, dyrektor Archiwum Państwowego w Poznaniu prof. Kazimierz Kaczmarczyk oraz przedstawiciele Akademii Handlowej i Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Jachowskiego wybrano na jedyne go członka zarządu, na zastępcę dr Zdzisława Grota. W skład Rady Nadzorczej weszli profesorowie: Józef Górski, Jerzy Suszko, Jan Sajdak.

Księgarnia przejęła lokal znajdujący się przy ul. Wały Zygmunta Augusta 1 (obecnie ul. Tadeusza Kościuszki), po byłej niemieckiej „Universitätsbuchhandlung Kluge & Ströhm – Posen”. Początki nie były łatwe. Jachowski tak wspomina pierwsze chwile po wznowieniu działalności księgarskiej:

Ulokowaliśmy się w części nie zniszczonej lokalu, od strony Wałów Zygmunta Augusta, z wejściem przez bramę. Sam musiałem się zająć usuwaniem gruzu i zabezpieczeniem okien. Książek niemieckich pozostało po Niemcach dużo, polskich natomiast było brak, szczególnie szkolnych. O możliwości wydawniczej nawet nie marzyłem gdyż udziały członków nie pokryłyby kosztów druku jednej książki, a nuczony doświadczeniem, z kredytów nie chciałem korzystać¹⁴.

Niemniej, pomimo licznych trudności, „Księgarni Akademickiej Spółdzielni z odp. udz.” (tak nazywała się nowa firma) jeszcze w 1945 roku udało się wydać trzy pozycje: *Wiadomości z nauk kryminologicznych* Jana Józefa Bosowskiego, *Zabytki poznańskie po pożodze* Franciszka Jaškowiaka i *Państwo Polskie w wiekach średnich* Zygmunta Wojciechowskiego. Rok później liczba wydanych książek wzrosła do 15, a w 1947 roku do 23 pozycji. Niewątpliwie dużym plusem dla działalności firmy na trudnym powojennym rynku wydawniczym był fakt, że „Jachowski daje swą dotychczasową działalnością najlepszą gwarancję”. Jak sam później napisał w swoich wspomnieniach: „Było to dla mnie bardzo pochlebne, ale i zobowiązujące. Z miejsca umożliwiał mi rozpoczęcie akcji wydawniczej”.

Najważniejsze pozycje wydane przez „Księgarnię Akademicką” w latach 1945–1950 to: m.in. *Studia nad początkami państwa polskiego* Gerarda Labudy (1946), *Prasłowiańszczyzna, Zarys dziejów kultury Prasłowian* Józefa Kostrzewskiego (1946), *Historia gospodarcza Polski* Jana Rutkowskiego (t. 1, 1946, t. 2, 1949), *Monarchia Kazimierza Wielkiego, Organizacja kościoła, sztuka i nauka* Zdzisława Kaczmarczyka (1947), *Kodeks Handlowy* Józefa Górskiego (1948), *Pradzieje Polski* Józefa Kostrzewskiego (1949), *Pierwsze Państwo słowiańskie, państwo Samona* Gerarda Labudy (1949). W latach 1946–1947 ukazywał się „Przegląd Wielkopolski” pod red. Zdzisława Grota i Wincentego Ostrowskiego¹⁵.

Wydawnictwo kontynuowało również przerwana przez wojnę edycję *Pism Ojców Kościoła*. W 1948 roku ukazał się tom XXII a rok później tom XXIII¹⁶.

Łącznie obok kontynuacji wydawania „Przeglądu Wielkopolskiego” od 1945 do 1950 roku ukazało się 65 tytułów książek.

Pod koniec lat czterdziestych działalność „Księgarni Akademickiej” napotykała na coraz większe trudności ze strony władz, które dążyły do upaństwowienia oraz zmonopolizowania rynku wydawniczego i księgarskiego.

¹⁴ *Wspomnienia...*, op. cit., s. 64.

¹⁵ Zob.: R. Marciniak: O „Przeglądzie Wielkopolskim” ukazującym się w Poznaniu w latach 1939–1947, „Przegląd Wielkopolski”, nr 1 (1) 1987, s. 4–6.

¹⁶ Tomy XXIV do XXVII ukazały się nakładem Księgarni św. Wojciecha w Poznaniu, w latach 1957–1971.

Wyrazem tego było ogłoszenie w 1949 roku ustawy o koncesjach wydawniczych¹⁷. Każdy wydawca musiał starać się o uzyskanie koncesji, której na ogół odmawiano, gdyż chodziło o to, by istniały tylko wydawnictwa państwowe. Równocześnie powstał projekt, aby zlikwidować, względnie przejąć księgarnie spółdzielcze przez przedsiębiorstwo państwowe „Dom Książki”.

W dniu 11 kwietnia 1950 roku Jachowski został poinformowany, że decyzją Ministra Handlu Wewnętrznego z dnia 20 marca 1950 roku spółdzielnia nie otrzymała koncesji, co oznaczało w praktyce koniec działalności wydawniczej. W lipcu 1950 roku Centralny Związek Spółdzielczy, któremu podlegała „Księgarnia Akademicka”, zarządził likwidację przedsiębiorstwa. Rozpoczęła się dramatyczna walka o uratowanie firmy. Jachowskiego, który odwołał się od tej decyzji do Naczelnej Rady Spółdzielczej, zasypano monitami, zablokowano mu konto w banku, nasyłano kontrole, składano na niego donosy o prowadzeniu sabotażu gospodarczego, nieprzestrzeganiu planów finansowych itp. Ten nierówny pojedynek pomiędzy potężną machiną urzędniczą a małą spółdzielnią trwał prawie 3 lata. Sprawa o likwidację firmy trafiła nawet na wokandę Sądu Najwyższego, który podtrzymał decyzję o likwidacji księgarni.

W październiku 1952 roku Jachowski zwołał zebranie Rady Nadzorczej, na którym przedstawił ówczesny stan prawny wydawnictwa. Wobec zaistniałych faktów uchwalono decyzję o rozpoczęciu likwidacji spółdzielni i przekazaniu całego majątku Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk¹⁸.

W dniu 30 października, w trakcie rewizji księgarni dokonanej przez urzędników Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy została zatrzymana część książek (237 pozycji polskich i 101 obcojęzycznych), a lokal został zamknięty. Jak się później Jachowski dowiedział, działania te były następstwem listu, jaki otrzymał Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy z poleceniem dokonania rewizji w księgarni i znalezienia zakazanych publikacji.

Dwa tygodnie później, 12 listopada 1952 roku został aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa. Po pięciomiesięcznym pobycie w więzieniu i trwającym szesnaście tygodni śledztwie, Sąd Wojewódzki w Poznaniu wyrokiem z 30 marca 1953 roku skazał Jana Jachowskiego na trzy lata więzienia „[...] przez to, że w czasie od maja 1945 r. do listopada 1952 r. w Poznaniu, jako kierownik Spółdzielczej Księgarni Akademickiej przechowywał w celu rozpo-

¹⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z 21 września 1949 r. w sprawie koncesjonowania przedsiębiorstw wydawniczych książek i druków nieperiodycznych (Dz. U. RP nr 53, poz. 407).

¹⁸ J. Jachowski: *Wspomnienia poznańskiego księgarza i wydawcy Lata 1949–1953*, opracował i wstępem opatrzył R. Marciniak, „Kronika Wielkopolski”, nr 2 (73) 1995, s. 87–92.

wszechniania i rozpowszechniał książki i wydawnictwa o treści antyradzieckiej i antykomunistycznej, propagujących rasizm i nacjonalizm oraz sanacyjne i endeckie, propagujące faszyzację Polski – zawierające fałszywe wiadomości, mogące wyrządzić istotną szkodę interesom Państwa Polskiego”¹⁹. Sąd wymienił w wyroku kilka tytułów „wrogich” książek, m.in. *Pamiętniki Pułku Jazdy Wołyńskiej 1831* Karola Różyckiego z przedmową Adama Mickiewicza. Według rzeczoznawców UB autor był pułkownikiem legionowym i sługusem Józefa Piłsudskiego pragnącym oderwać Wołyń od ZSRR. Na decyzję sądu nie wpłynęła nawet opinia wybitnego uczonego prof. Stanisława Pignonia o pułkowniku Różyckim – towiańczyku i przyjacielu Adama Mickiewicza.

W lipcu 1953 roku decyzją komisji lekarskiej UB został zwolniony ze względu na fatalny stan zdrowia. Niemal natychmiast rozpoczął starania o kasację bezpodstawnego wyroku, co trwało prawie 4 lata. Wreszcie, 12 grudnia 1957 r. decyzją Sądu Najwyższego w rewizji nadzwyczajnej został oczyszczony ze stawianych mu zarzutów i zrehabilitowany. Dużą rolę odegrał tutaj artykuł Jerzego Gembickiego pt. *Rzecz nie do wiary* opublikowany w „Prawie i Życiu” nr 5 z 24 lutego 1957 roku, w którym autor opisał kulisy całej sprawy.

Po aresztowaniu Jachowskiego „Księgarnia Akademicka” – decyzją Centralnego Związku Spółdzielczego z dnia 3 grudnia 1952 roku – została przejęta i połączona z Warszawską Spółdzielnią Księgarską „Światowid”. Część księgozbioru przejęła nowa firma, część przekazano Bibliotece Uniwersyteckiej, resztę przeznaczono na przemiał. W trakcie tej operacji zagubiono szereg złożonych w księgarni maszynopisów, wycofano też wszystkie prace skierowane już do druku, co spowodowało lawinę pozwów sądowych przeciwko warszawskiej spółdzielni, która stając się prawnym następcą „Księgarni Akademickiej”, nie respektowała umów zawartych pomiędzy autorami a zlikwidowanym wydawnictwem²⁰.

Po wyjściu z więzienia rozpoczął starania o zwrot firmy i możliwość dalszego prowadzenia działalności wydawniczej. Uparty księgarz mając poparcie poznańskiego środowiska naukowego przez prawie 5 lat interweniował niemal we wszystkich wyższych instancjach państwowych, niestety, bezskutecznie. W scentralizowanej gospodarce nakazowo-rozdzielczej nie było miejsca na tzw. prywatną inicjatywę, nawet księgarską.

¹⁹ Archiwum Polskiej Akademii Nauk Oddział w Poznaniu, *Materiały Jana Jachowskiego (1891–1893)* P. III – 69, teczką nr 86: Materiały dotyczące pobytu Jana Jachowskiego w więzieniu, procesy oraz rozprawy rewizyjne.

²⁰ „Światowid” powoływał się na decyzję Ministra Handlu Wewnętrznego z dnia 20 marca 1950 r., który odmówił „Księgarni Akademickiej” koncesji na druk książek, a tym samym umowy jakie zawarli autorzy z wydawnictwem straciły moc wiążącą, Archiwum PAN..., teczką nr 89: Warszawska Spółdzielnia Wydawnicza „Światowid” w likwidacji.

Podobnym rezultatem zakończyły się próby odzyskania skonfiskowanego przez Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy księgozbioru. Jachowski otrzymał tylko odszkodowanie pieniężne za skonfiskowane książki, które zostały zniszczone w Wojewódzkim Urzędzie Kontroli Prasy²¹.

W ostatnich latach życia zajmował się uzupełnianiem swoich zbiorów bibliofilskich, a także dziejami księgarstwa i księgarzy polskich, których życiorysy opublikowano w *Polskim słowniku biograficznym*, *Wielkopolskim słowniku biograficznym* i *Słowniku pracowników książki polskiej*. Wydał *Wspomnienia poznańskiego księgarza i wydawcy* oraz *Wśród książek i ludzi pióra*. Współpracował z redakcją kwartalnika „Księgarz”, gdzie drukował m.in. *Wspomnienia o wybitnych księgarzach* i fragmenty wspomnień *Z pamiętnika księgarza – wydawcy* oraz z „Przewodnikiem Katolickim”.

Przygotowywał także materiały do historii księgarstwa w Poznaniu i do dziejów stowarzyszenia „Eleusis”. Był aktywnym członkiem organizacji społecznych i kulturalnych. Od 1945 roku wchodził w skład zarządu Poznańskiego Koła Związku Księgarzy Polskich. Aktywnie pracował w Towarzystwie Miłośników Miasta Poznania, do którego należał od 1950 roku, w którym – w latach 1967–1970 – pełnił funkcje przewodniczącego Komisji Wydawniczej. W 1956 roku był współzałożycielem Stowarzyszenia Księgarzy Polskich, którego został członkiem honorowym. W 1969 roku wszedł w skład Archidiecezjalnej Komisji Prasowej, powołanej przez Arcybiskupa Metropolitę Poznańskiego ks. Antoniego Baraniaka dekretem z dnia 16 października 1969 roku.

Za działalność na polu księgarskim i wydawniczym Jan Jachowski był dwukrotnie odznaczany. W listopadzie 1936 roku decyzją Polskiej Akademii Literatury został odznaczony Srebrnym Wawrzynem Akademickim. W 1961 roku otrzymał z rąk papieża Jana XXIII odznaczenie papieskie „Pro Ecclesia et Pontifice” za edycję *Pism Ojców Kościoła*²². Zmarł 18 VIII 1977 roku. Został pochowany na cmentarzu junikowskim w Poznaniu.

Postać Jana Jachowskiego, tak bardzo związanego z naszym miastem, niewątpliwie zasługuje na pamięć. W tym miejscu składam ukłon w kierunku naszych władz miejskich o uhonorowanie zasług Jana Jachowskiego. Może poprzez wmurowanie skromnej tablicy pamiątkowej w miejscu, gdzie ostatnio mieściła się „Księgarnia Akademicka”, na rogu obecnych ulic św. Marcin i Tadeusza Kościuszki?

²¹ Archiwum PAN..., teczka nr 91: Materiały procesu sądowego wytoczonego przez Jana Jachowskiego Wojewódzkiemu Urzędowi Kontroli Prasy o zwrot zarekwirowanych książek.

²² J. Matysiak: *Materiały Jana Jachowskiego (1891–1977)* P III – 69, Poznań 2002 (maszynopis), s. 5.

ABSTRAKTY – ABSTRACTS

Piotr Marcinkowski: Libraries in the Wielkopolska region (Greater Poland) in the 18th century

The article provides the reader with insight into the developments in the 18th c. libraries of the region, including monastery, convent, school, capitular and council libraries. The development that was reached in provincial librarianship of the 18th century is discussed and evaluated with several case examples. The development of the libraries reflected the Enlightening movements that started to appear in the region and in the Commonwealth of Both Nations despite significant delays in getting them firmly rooted in the country and being lagged substantially behind their counterparts in Western Europe. The author characterizes the activity of the then librarians as a manifestation of those broad changes.

Aleksandra Wiśniewska: A Pole heading the National Library in Vienna

Count Józef Maksymilian Ossoliński (1748–1826), notably known as the founder of the *Ossolineum*, the national institute for science and culture in Lwów, was also, between 1809 and 1826, the *Praefekt* (curator) of the Hofbibliothek in Vienna (now the National Library). The author, having examined the well-known as well as not so known and unpublished materials, gives a detailed analysis of Ossolinski's career at the Hofbibliothek, his achievements and problems facing his post. The following main issues are raised in the article: the defense of the library holdings during the Napoleonic wars and the recovery of the robbed items, works on the catalogue, procedures in taking on new librarians, the conditions of book circulation, space and financial problems, new acquisitions, including *Polonica*, innovative moves such as employment of trainees, introduction of the collection's stock taking (inventory) and the patriotic background of his activity as the only Polish *Praefekt* of the Hofbibliothek in Vienna.

Jarosław Matysiak: Jan Jachowski's publishing and bookselling activity in the years 1919–1952

The article presents publishing and bookselling activity of Jan Jachowski (1891–1977), the Poznań-based bookseller and publisher. Jachowski was a self-educated man who took his first training in the profession in bookshops at Ostrów Wielkopolski (1907–1910), Cieszyn (1910–1911) and Lwów (1911–1914). In the latter place, he got in touch with the *Eleusis* association and with the founders of Polish Boy Scout movement. After WWI he began his own business starting the University Bookshop in Poznań. In the years 1920–1939, Jachowski published at his own expense 242 titles (4,827 publisher's sheets altogether), including the series "The Library of Literature Masterpieces" and "Writings of the Church Fathers". The article also describes the war-time experiences and the post-war activity of Jan Jachowski with the Academic Bookshop ran by Jachowski which, between the years 1945 and 1950, published 65 titles, including numerous publications of Poznań University professors.